

REFERÁTY — Доклады — ACCOUNT

JIŘÍ SEDLÁK, ŠTEFAN KOCH

K BURŽOAZNÍM TEORIÍM SOCIÁLNÍHO UČENÍ

Pojem sociální učení (SU) je souhrnným označením pro takové situace, v nichž probíhá učení člověka pod vlivem sociálních faktorů. Tyto faktory se uplatňují nejen při monadickém, nýbrž i při dyadickém a také při skupinovém učení (J. Linhart 1972, str. 333,381). Člověk totiž jedná a učí se vždycky pod vlivem sociálních faktorů, přebírá výsledky dřívějších pokolení nebo současně žijících lidí (S.-L. Rubinstein 1959). Lidské učení je vždy učení sociálním, sociálně zprostředkovaným, sociálně podmíněným. Člověk je tvor společenský a teprve ve vzájemného vztahu mezi individuem a společností lze pochopit jeho učení (H. Löwe 1977, str. 28). Sociální učení formuje duševní vlastnosti (A. N. Leontjev 1959), je možno je experimentálně zkoumat a vědecky řídit proces socializace individua, v němž je sociální učení jeho neoddelitelnou součástí (Z. Helus 1964, str. 566), opírá se o význam působících sociálních podnětů (M. Nakonečný 1967, str. 111). Během sociálního učení dochází k napodobování, k osvojování sociálních norem při kooperaci a kompetici, k utváření konformity u sociálních vztahů a ke skupinovým normám (J. Boroš 1977, str. 328). Jde o součást socializačního procesu, během kterého se realizuje zpředměťování a prisvojování na základě vzájemné dialektiky formou motorické nebo psychické činnosti (Hiebsch, H., Vorweg, M., 1976, str. 43). Podstatou sociálního učení je sociální interakce a komunikace, která je základem pro osvojování sociální zkušenosti, přičemž má toto osvojování dva základní aspekty:

a) skupina ovlivňuje výkon a působí na něj, ovlivňuje nejen průběh, nýbrž i způsob řešení problému členy skupiny a

b) jedinec se učí sociálnímu chování vůči členům skupiny a zaujímá ve skupině určitou roli (J. Linhart 1972, str. 382). Během sociálního učení se vzájemně přejímají ve skupině informace, názory, mínění, postoje, motivy, hodnoty a vědomosti (J. Janoušek 1974, str. 479), probíhá osvojování způsobů chování a modifikace chování v sociálních situacích (G. Clauss a kol. 1976 str. 315).

Pojem i teorie sociálního učení se vytvářely postupně a poměrně velmi dlouhou dobu, podle našeho odhadu více než 30 let. V této oblasti bylo publikováno několik set studií, mezi nimi i monografické práce i syntetické studie. Pojem sociálních schopností vymezil E. Faris již v roce 1925. L. L. Thurstone (1931) se pokusil o kvantifikaci změn sociálních schopností. Tyto první pokusy je možno hodnotit jako první začátek formulace tvořícího se pojetí sociálních faktorů učení. Vztahem mezi sociálním učení a motivačními faktory, skupinovými jevy a pod. se zabývala řada autorů (L. Janis 1959, N. E. Miller 1959, C. B. Soto 1960, A. R. Cohen 1964, R. B. Zajonc 1965). Ke koncipování různých teorií sociálního učení přispělo více badatelů, počínaje N. E. Millerem a J. Dollardem (1941), kteří aplikovali teorii nápodoby na jevy sociálního učení a rozpracovali spekulativní teorii imitace v sociální psychologii, která byla původně koncipovaná již koncem minulého století (1890) G. Tardem.

Většina západních teorií sociálního učení vychází buď z neopsychoanalýzy, která

vznikla koncem třicátých let v USA nebo aplikují nebehaviorismus na sociální učení.

Nejstarší teorií sociálního učení je teorie imitační. Tato teorie vznikla v roce 1941, rozpracoval ji N. E. Miller a J. Dollard. Zahrnuje syntézu tří směrů, a to:

a) teorie chování Clarca L. Hulla (1943, 1951, 1952), I. P. Pavlova (1935) a E. L. Thorndikea (1898, 1911),

b) psychoanalytické teorie S. Freuda a

c) společenskovedných a uměnovědných teorií.

Ve své koncepci vycházeli tito autoři z pěti základních kategorií:

a) potřeba (motivace, přání, chtění),

b) pokyn (stimul, podnět, instrukce),

c) reakce (čin, myšlenka),

d) zpevňování (odměna),

e) imitace.

Nápodoba má podle nich tři hlavní fáze, které charakterizují jako její submechanismy:

– stejné chování

– soupeřivé chování (závislé chování) a

– nápodoba ve vlastním slova smyslu.

Uvedená teorie má několik závažných nedostatků. Předně se v ní příliš jednostranně zdůrazňuje nápodoba jako pouhý nástroj a speciální případ instrumentálního podmiňování. Kromě toho se předpokládá, že člověk provádí reakce nápodoby ještě dříve než měl možnost se jim naučit, takže vychází z nesprávné domněnky, že jsou imitační procesy převážně dědičné. Experimenty prováděné řadou autorů zaměřené na imitaci znamenaly značné zjednodušení, neboť zkoumané osoby mohly volit pouze jednu ze dvou alternativ. Při vysvětlování jevů nápodoby ani N. E. Miller ani J. Dollard přesněji nediferencovali mezi potřebami, reakcemi, pokyny a odměnami a zaměřovali je. Také nedostatečně vysvětlovali osvojování nových sociálních reakcí a chybně předpokládali, že reakce vytvářejí potřeby. Sociální podněty jsou podle nich diskriminačními podněty a zákony reakce jsou nebo nejsou hodnoceny odlišně podle toho, zda se podobají nebo nepodobají těm, které jsou vytvářeny podle vzoru.

Z uvedených námitek je patrná jednostrannost této teorie, která zdůrazňuje nadměrně jeden z mnoha aspektů sociálního učení. Správně připomíná J. Linhart (1976, str. 170–171), že je možno imitaci považovat za základ pouze nejjednodušších typů učení. Teorie nápodoby vychází z původního učení S. Freuda, který problematiku imitace velmi podrobně propracoval; po něm se touto otázkou zabývala řada neopsychoanalytiků, kteří vycházeli z předpokladu, že nápodoba úzce souvisí s identifikací.

Z dalších buržoazních teorií sociálního učení je možno uvést teorii ohnisek O. H. Mowrera (1950), který patří k neopsychoanalytikům. Jde o ucelenou teorii, již vysvětluje sociální učení. Jeho hlavním kategoriálním pojmem je termín identifikace, který spojuje s termínem odměna. Dvě formy identifikace (rozvojová a defenzivní) chápe ve smyslu Freudovy teorie, rozvojovou formu spojuje těsně s odměnou, úlohu nápodoby omezuje na případy instrumentálního podmiňování. Tato teorie zjednodušuje složité sociální vztahy při učení, bere v úvahu a zdůrazňuje jednostranně pouze jednu z podmínek sociálního učení, jen část celkových komplexních podnětů. Autor zavádí ještě další formu nápodoby, a to empatické učení, které interpretuje neopsychoanalyticky.

Základním kategoriálním pojmem Rotterovy teorie sociálního učení je termín očekávání (1954). Pravděpodobnost výskytu určitého chování jedince v dané sociální situaci je podle něho podstatně ovlivněna dvěma proměnnými: subjektivně chápanou pravděpodobností očekávání, že bude zmíněné chování posíleno a kromě toho úroveň posilovacího podnětu pro subjekt. Toto pojetí procesu sociálního učení podle J. B. Rottera předpokládá, že existuje jistá hierarchie reakcí, jež probíhají v různých sociálních situacích s rozličnými stupni pravděpodobnosti. Není schopna vysvětlit výskyt takové formy reakce, která dosud nebyla u dané osoby pozorována a pravděpodobně se ještě nevyskytla a má proto nulovou hodnotu pravděpodobnosti.

Bandurova teorie vzorů jako teorie sociálního učení je v západní psychologii nejvíce akceptována a je také nejvíce rozšířena. A. Bandura ji koncipoval postupně na základě rozsáhlých výzkumů spolu se svými spolupracovníky. A. Bandura spojuje tuto teorii s humanistickou psychologíí, speciálně s humanistickou teorií hodnot a

morálky. Jedním z centrálních termínů jeho teorie je neobehavioristicky interpretovaný pojem „zastupujícího zpevňování“, jež se uskutečňuje pomocí informativní zpětné vazby, která má také motivační funkci. Toto zastupující zpevňování je chápáno jako změna chování pozorovatele, jako funkce, jež potvrzuje následky a doprovází výkony druhých osob, tj. jako neverbální jednotka informace, která je signalizována jednáající osobě a která také reguluje lidské jednání. Výsledky zpevňování jsou podle A. Bandury kognitivně zprostředkovatelné, takže je-li zpevňování uvědomělé, lze pak dosáhnout lepších výsledků.

A. Bandura předpokládá, že sociální učení probíhá především pod vlivem vzorů, kdy si pozorovatel osvojuje symbolické obrazy modelované činnosti, takže se tím u něho usnadňuje vytváření kvalifikovaných dovedností.

Bandurové teorii je možno vytknout nejen její neobehavioristické pojetí (posilování podle vzorů), ale i její poměrně malou propracovanost a nedostatečné vysvětlení faktu, jakým způsobem přejímá pozorovatel počáteční složky reakcí napodobované osoby a proč se nápodoba u některých osob projevuje více a u jiných méně.

Teorii sociálního učení, které byly vytvořeny západními psychology je více. Bylo by možno např. jmenovat Bemovu operantní behavioristickou teorii sociálního učení formulovanou krajně pozitivisticky a funkcionalisticky, teorii sociální percepce, aplikovanou a ztotožněnou s interpersonální percepcí při sociálním učení, teorii Ch. Argyrise (1957) aj. Pojednali jsme stručně jen výběrově o některých z nich. Bude třeba zabývat se hlouběji buržoazními teoriemi sociálního učení, analyzovat jejich východiska a kategoriální pojmy a konfrontovat je s teorií aktivního sociálního učení J. Linharta a I. Perlahiho, která byla koncipována v roce 1975, je založena na teorii odrazu, na reflexní teorii, vychází z Linhartova funkčního systému činnosti a je protikladná západním teoriím sociálního učení.

L I T E R A T U R A

- Argyris, C.: Personality and organization. New York, Harper 1957.
- Bandura, A.: Modeling theory. In.: Parke, R. D. (red.): Recent trends in social learning theory. New York 1972.
- Bandura, A.: Social learning theory of identificatory proprocesses. In.: Goslin, D. A. (red.): Handbook of socialization theory and research. Chicago 1969, str. 213–262.
- Bandura, A.: Social learning through imitation. In: Jones, M. R. (red.): Nebraska symposium on motivation. Lincoln 1962.
- Boroš, J.: Základy psychologie. Bratislava, SPN 1977.
- Clauss, G. a kol.: Wörterbuch der Psychologie. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1976, 3. vyd. 1981.
- Cohen, A. B.: Attitude change and social influence. New York, Basic books 1964.
- Faris, E.: The concept of social attitudes. Japnl Soc 9, 1925, str. 404–409.
- Freud, S.: Úvod do psychoanalýzy. Praha 1936, 1947.
- Freud, S.: Vybrané spisy, sv. III. Práce k sexuální teorii a k učení o neurózách. Praha 1971.
- Helus, Z.: K základním problémům sociálního učení. Pedagogika 14, 1964, str. 566–581.
- Hiebsch, H., Vorweg, M.: Úvod do marxistické sociální psychologie. Praha, SPN 1976.
- Hull, C. L.: Principles of behavior. New York, Appleton Crofts 1943.
- Hull, C. L.: Essentials of behavior. New Haven, Yale Univ. Press 1951.
- Hull, C. L.: A behavior system. New Haven, Yale Univ. Press 1952.
- Janis, I. L.: Motivational factors in the resolution of decisional conflicts. In.: Jones, M. R. (red.): Nebraska symposium on motivation. Lincoln, Nebraska, Univ. of Nebraska Press 1959, str. 198–231.
- Koch, Š.: Analýza nácviku aktivního skupinového řešení pracovních problémů učitelů. Brno 1979, FF UJEP. Diplomová práce.
- Koch, Š.: Faktory aktivního sociálního učení programového učitelů. Bratislava 1980. Rigorózní práce.

- Leonťjev, A. N.: Problemy razvitija psichiki. Moskva 1959. Problémy psychického vývoje. Praha, SPN 1966.
- Linhart, J.: Činnost a poznávání. Praha, Academia 1976.
- Linhart, J., Perlaki, I.: Model aktivního sociálního učení. Čs. ps. 19, 1975, str. 235–248.
- Löwe, H.: Úvod do psychologie učení dospělých. Praha, SPN 1977.
- Miller, N. E.: Liberalization of basic S-R concept. Extension to conflict behavior, motivation and social learning. In: Koch, S. (red.): Psychology. New York 1959, str. 196–292.
- Miller, N. E., Dollard, J.: Social learning and imitation. New Haven, Yale Univ. Press 1941.
- Mowrer, O. H.: Learning theory and personality dynamic. New York, Ronald 1950.
- Nakonečný, M.: Úvod do sociální psychologie. Praha, SPN 1967.
- Pavlov, I. P.: Dvadcetiletnij opyt objektivnogo izučeniija vyššej nervnoj dejatel'nosti životnych. Moskva. Petrograd, Gos. izd. 1923. Sebrané spisy, díl III, část 1 a 2. Dvacetiletá zkušenost objektivního studia vyšší nervové činnosti (chování) zvířat. Praha, SZN 1953.
- Rotter, J. B.: Social learning and clinical psychology. New York, Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1954.
- Rubinštejn, S. L.: Principy i puti razvitija psichologii, Moskva, AN SSSR 1959.
- Soto, C. B., de: Learning a social structure. JabnsocPs 60, 1960, str. 417–421.
- Tarde, G.: The laws of imitation. New York, Holt, Rinehart and Winston 1903.
- Thorndike, E. L.: Animal intelligence. An experimental study of the associative processes in animals. Psychol. rev., monogr., suppl. 2, No 8, 1898.
- Thorndike, E. L.: Animal intelligence. Experimental studies. New York, Macmillan 1911.
- Thurstone, L. L.: Multiple factor analysis. Ps. rev. 38, 1931, str. 406–427.
- Zajonc, R. B.: Social facilitation. In: Cartwright, O. Zander, A. (red.): Group dynamics. New York 1965, 3. vyd. 1968.